

Проблемні питання узгодження міжнародного та національного регулювання права на справедливий судовий розгляд

Проведено аналіз співвідношення реалізації права на справедливий судовий розгляд на міжнародному та національному рівні. Визначені основні проблеми гармонізації законодавства України з міжнародними нормами в аспекті забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, справедливий судовий розгляд, рецепція, ратифікація, судочинство, судова система

Актуальність статті. Право на справедливий судовий розгляд є одним із ключових в системі природних прав людини та громадянина. Кожна особа повинна мати можливість не лише користуватися всім комплексом демократичних прав, а і захищати їх в будь-який зручний для себе спосіб. Процеси демократизації, які все більше поширюються в Україні, особливо на сучасному етапі її розвитку обумовлює важливість забезпечення всіх прав громадян. Однак стан судової системи, правове регулювання процесуальних відносин демонструють наявність великої кількості проблем, не дивлячись на взяті Україною міжнародні зобов'язання в сфері прав та свобод людини і громадянина. Політична та соціально-економічна криза, яка є цілком реальною для української держави погіршує ефективність функціонування судової системи, об'єктивно викриваючи всі її недоліки. Корупційні процеси та системні недоліки законодавства свідчать про перманентну необхідність поновлення судової реформи і проведення її в якомога стисліше строки. Разом з тим слід пам'ятати, що таке реформування не повинно проводитися виходячи

виключно з внутрішніх проблем системи. Становлення громадянського суспільства та імплементація принципів демократії і їх реальне дотримання в процесі правового регулювання суспільних відносин, повинно відбуватися з урахуванням найкращих надбань закордонного досвіду. Це ж саме стосується і підвищення рівня ефективності реалізації права на справедливий судовий розгляд. Європейський досвід дозволить швидко та ґрунтовно змінити парадигму відправлення правосуддя в Україні, зробити її прозорою та дієвою, але це вимагає налагодження процесів гармонізації вітчизняного та європейського законодавства у відповідних галузях.

Стан наукової розробки теми. Проблематика реалізації права на справедливий судовий розвиток в Україні знайшла своє відображення в працях таких вчених як: О. Тіунов, С. Ляхвіненко, Н. Карпачова, Ю. Лемешко, Ю. Тобота та інші.

Метою статті є визначення актуальних питань та проблемних аспектів гармонізації міжнародного та національного регулювання права на справедливий судовий розгляд.

Виклад матеріалу. Міжнародна практика розбудови демократичної держави та формування громадянського суспільства демонструють необхідність дотримання низки базових фундаментальних засад, які знайшли своє уособлення та оформилися у вигляді принципів, закріплених в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Одним з них є принцип дотримання та гарантування державою та міжнародними інституціями права особи на справедливий судовий розгляд [1]. Важливість всіх принципів та їх гарантування у формі загальноприйнятого та загальнообов'язкового міжнародно-правового акту виходить з необхідності дотримання всіма цивілізованими країнами та країнами які бажають долучитися до світової спільноти одного вектору розвитку. Україна не є виключенням, а тому і в сучасних публічно-політичних та соціально-економічних процесах слід

дотримуватися тих зобов'язань, які виникли після ратифікації означеної Конвенції Верховною Радою України. Дотримання кожного принципу означає не просте слідування міжнародній нормі, а створення дієвої державно-управлінської системи з елементами громадського управління, яка б ефективно реалізовувала основні завдання держави в кожній конкретній сфері.

Якщо зосередити увагу суто на забезпеченні державою реалізації права особи на справедливий судовий розгляд, то слід зазначити, що для виконання цього принципу держава зобов'язана створити ефективну судово-виконавчу систему, систем арбітражного вирішення спорів а також інші необхідні системи основним завданням яких було б повноцінне та всебічне забезпечення права особи на захист її інтересів, прав, переконань.

В реаліях українського суспільства забезпечити це вкрай важко, але необхідно, оскільки вільний доступ осіб до неупередженого судового захисту є фундаментальною ознакою демократичної держави. Тому Україна потребує подолання найбільш суперечливих проблем, що заважають узгодженню міжнародного та національного регулювання в цій сфері. Слід зазначити, що гармонізація вітчизняного та міжнародного законодавства в сфері судочинства, узгодження практики його організації, вирішення багатьох інших проблем мають два фундаментальних аспекти: теоретико-методологічний та практичний. Перший – передбачає зміну парадигми організації системи судочинства, застосування новітніх методів правового забезпечення та механізмів державного регулювання в цій сфері. Практичний аспект полягає в реалізації сукупності розроблюваних норм, а також в подоланні проблеми взаємодії вітчизняної та міжнародної чи закордонної судово-виконавчих систем.

Теоретико-методологічний аспект, на перший погляд, представляється певною аморфною невизначеною площиною взаємодії міжнародних та національних норм і методів правового регулювання, але насправді він має свою логічну структуру, а вихідною його проблемою є проблема забезпечення

дотримання міжнародно-правових стандартів в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

З цього приводу доцільно навести точку зору С. М. Ляхвіненко, який під міжнародно-правовим стандартом перш за все розуміє виражену у формі міжнародного договору, міжнародно-правового звичаю або вирішення міжнародного суду (зокрема Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що спирається на положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод і що тлумачить їх) норму, яка закріплює загальновизнану модель поведінки, стосується основних, фундаментальних і інших прав і свобод людини як в мирний час, так і під час війни заснованих на визнанні гідності людської особи і її цінності, а також невід'ємних прав, властивих народові в цілому. Міжнародно-правові стандарти відображують найкращі правові досягнення; фіксуються у вигляді не лише норм, але і принципів права; є обов'язковими вимогами для держав-учасниць, основою для узгодження міжнародного і національного права. Аналіз вітчизняного законодавства свідчить про те, що Україна визнає універсальність і загальнообов'язковість міжнародних стандартів прав людини, дотримання яких є важливим чинником в розвитку будь-якої правової держави. Про це свідчить ратифікація Україною Загальної декларації з прав людини, прийнятої у вигляді резолюції Генеральної Асамблеї ООН, Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод та низки інших міжнародних актів, долучення її до встановлення міжнародних та міждержавних зв'язків у сфері взаємодії судових систем, зокрема шляхом застосування інституту екстрадиції [6, с. 431].

Що стосується «узгодження» та «гармонізації» міжнародного та національного законодавства, то самі ці категорії підкреслюють рівність конституційних і міжнародно-правових становищ у правовій системі, демонструють, що вони є самостійними і водночас взаємодіючими правовими елементами. Центральною ланкою цього процесу повинна бути національна

конституція. Своїми правоположеннями вона покликана сприяти закріпленню суспільних відносин, що склалися, їх подальшому вдосконаленню. За своєю сутністю це дві нерозривні конституційні властивості: з одного боку, конституція є своєрідним підсумком, вершиною в розвитку законодавчих робіт у країні, вона втілює досягнення правової теорії і практики попереднього часу; а з другого, становить основу для вдосконалення права в майбутньому. Проблема узгодження поряд із вказаними обставинами міжнародного плану має і внутрішньодержавний аспект. Річ у тім, що в ідеалі національна правова система виглядає внутрішньо погодженою, несуперечливою і стрункою системою, де кожен з елементів взаємно доповнює один одного і не містить суперечливих положень. Однак на практиці неузгодженість, особливо юридичних норм, зустрічається дуже часто. Особливо ця проблема актуальна у зв'язку з приєднанням до правової системи норм міжнародного права і міжнародних договорів. Проте не можна забувати, що міжнародні норми і міжнародні договори це особливий складовий компонент системи права, що володіє певною мірою автономією, зберігає онтологічний зв'язок із міжнародною правовою системою. Такий зв'язок цілком очевидний у тому випадку, коли відповідно до положень самого міжнародного договору він втрачає юридичну силу. В такому разі у сфері національного права виникає казусна ситуація: з одного боку, певний спектр внутрішньодержавних відносин продовжує реалізовуватися, а з другого боку, на міждержавному рівні вичерпано умови і ресурси для продовження реалізації подібних відносин. Тому чітке розкриття і нормативне закріплення технікоюридичних форм узгодження дає змогу легально ставити надалі питання про контроль за цим процесом. Адже очевидно, що він не є довільним і потребує жорсткої регламентації. Інакше для національного правового простору не лише створюється загроза його цілісності та системності розвитку, але й виникають передумови, що загрожують засадам національного суверенітету [7].

Ю.Н. Лемешко зазначає [5, с. 54-59], що важливу роль в гармонізації законодавства України з міжнародним правом грає ч. 1 ст. 9 Конституції України, відповідно до якої всі міжнародні договори, що діють, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2].

Що стосується проблематики забезпечення реалізації даної конституційної норми на практиці, а також виконання зобов'язань взятих внаслідок ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то слід згадати Закон України «Про виконання рішень і вживання практики Європейського суду з прав людини» [3], який присвячено врегулюванню питань, пов'язаних з виконання рішень ЄСПЛ як міжнародного органу. Величезне значення має ст. 17 вказаного Закону, згідно якої на суди України покладається обов'язок застосовувати Конвенцію і практикові ЄСПЛ як джерело права. Очевидно, що вказана норма декларує готовність України провадити постійний процес гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними нормами, визнаючи примат останніх. Тобто створене підґрунтя для подальшого узгодження теоретико-методологічних засад правового регулювання процесу реалізації права особи на справедливий судовий розгляд.

В той же час, Ю.Н. Лемешко акцентує увагу на неефективності та недієвості даної норми, оскільки не дивлячись на достатню регламентацію основних міжнародно-правових стандартів прав людини в національному законодавстві їх реалізація відбувається вибірково, фрагментарно, несистемно [5, с. 54-59].

Це підтверджує і статистика звернень українців за захистом до ЄСПЛ. Зокрема, в 2013 році спостерігалось значне збільшення поданих до ЄСПЛ скарг проти України у порівнянні із попередніми періодами. В 2013 році цей показник склав 13152 скарг проти 7791 скарги, зареєстрованих в 2012 році. В 2007-2011 в середньому за рік українці подавали до ЄСПЛ 4,5 тисяч скарг. При цьому

статистично загальна кількість всіх поданих до ЄСПЛ скарг майже не змінилася: 65900 в 2013 році та 64900 в 2012 році. Що ж стосується розгляду скарг, то лише 22% з них визнаються як такими, що не підлягають розгляду, як правило з причин порушення юрисдикції [4].

З одного боку це свідчить про загострення ситуації із доступом до правосуддя в Україні або із його неупередженістю, тобто проблема має всі ознаки системної кризи та надмірної корумпованості судових органів. З іншого збільшення кількості звернень може свідчити про зміну методології вирішення проблем та захисту інтересів самих українців. Як правило, оформленням та поданням скарг до ЄСПЛ займаються адвокатські та юридичні фірми, які провадять повний супровід судового захисту порушених прав особи. Тобто вітчизняні юристи вбачають в особі ЄСПЛ реальний механізм досягнення мети – відновлення порушених прав особи.

Ю.А. Тобота з цього приводу зазначає, що переосмислення сутності та змісту сукупності норм й принципів міжнародно-правових угод, конвенцій та інших документів в сфері захисту прав та свобод особи в середовищі юристів, як практиків, так і теоретиків, є вихідною умовою для процесу зламу стандартів нормотворчості, які були закладені спочатку радянською системою, а потім еволюціонували під впливом активізації лобістсько-корупційних процесів [8, с. 90-94]. Іншими словами, змінюються ціннісні орієнтири у розробників законів та інших нормативних актів, що в кінцевому результаті повинно сприяти переходу в процесі нормотворчості від захисту вузько групових інтересів до встановлення загальнодемократичних норм та правил поведінки й регулювання суспільних відносин.

В контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд доцільно застосовувати два методи нормотворчості: рецепцію та ратифікацію. Ратифікація, власне достатньо поширена в законодавчій практиці Верховної Ради України, а що стосується рецепції, то тут виникає одразу декілька питань.

Як відомо, рецепція – універсальний метод узгодження державою норм національного права, що текстуально повторюють норми міжнародного права, конкретизують і пристосовують їх до особливостей національного соціального ладу і правової системи. Тому доцільність застосування рецепції однозначна та об'єктивна, але яким чином обирати ті нормативні акти які її потребують. Як визначити критерії необхідності та допустимості застосування тих чи інших надбань світової правничої думки? І головне, яким чином зберегти національну ідентичність держави в процесі побудови її правового поля, адже рецепція унеможлиблює зміни в змісті норм, а сприяє формальному зближенню, уніфікації національних норм, що регулюють аналогічні відносини. В сфері захисту прав людини єдиним орієнтиром визнано людину з її правами й обов'язками. В цьому випадку говорити про взаємні зміни національних та міжнародно-правових норм нелогічно, оскільки незмінний сам об'єкт цих прав – людина. Тому відбувається проста еволюція національного права в бік його зрощення з нормами міжнародного права під прямим тиском останнього. За такою ситуації важко враховувати національні, історичні, соціальні, культурні та інші особливості побудови суспільних відносин в процесі їх правового регулювання, що веде до небажаних трансформацій правової свідомості та до втрати національної ідентичності.

Що стосується практичних заходів в процесі узгодження міжнародного та національного регулювання права на справедливий судовий розгляд то тут слід звернути увагу на дві основні проблеми: подолання корупції та підвищення ефективності виконання судових рішень. Може здатися, що ці дві проблеми є надзвичайно загальними та майже не вирішуваними, але саме вони є найсуттєвішими перешкодами на шляху реалізації особи права на справедливий судовий розгляд.

Отже, подолання проблеми корупції, насправді не може бути вирішено фрагментарно виключно в сфері судочинства, оскільки передбачає максимальну

мобілізацію всього комплексу державно-управлінських інструментів та механізмів правового регулювання. До того ж наскільки системною є проблема корупції в Україні, настільки ж системними мають бути підходи до її подолання, а отже очікування ефекту від вжитих заходів може бути досить тривалим. Люстрація, яка останнім часом в Україні стала головним політичним трендом, не вирішить цієї проблеми, оскільки вона спрямовується переважно на усталений суддівський корпус, а не на підготовку суддівських кадрів. Посилення тиску на судові органи з боку контролюючих та перевіряючих органів також дасть мало результатів, оскільки корупція, як соціально-економічне явище в сучасній Україні проникло на всі без винятку щаблі державного управління. З огляду на це пропонується вжити такі основні заходи з реформування системи судоустрою в контексті повноцінного забезпечення реалізації права особи на справедливий судовий розгляд:

- запровадити вибірність суддів судів першої інстанції територіальною громадою, що мешкає на території юрисдикції суду;

- запровадити систему жеребкування при призначенні суддів судів апеляційної інстанції;

- запровадити територіальну ротацію суддів апеляційної інстанції кожні три роки;

- запровадити постійне стажування та підвищення кваліфікації суддів апеляційної інстанції на базі ЄСПЛ;

- запровадити строковість обіймання суддівських посад судьями вищих спеціалізованих та Верховного Суду України з подальшим переведенням таких осіб на посади з консультативними та дорадчими повноваженнями в пленумах та президіях відповідних судів;

- розробка та імплементація в кримінальне законодавство складу злочину під назвою «корупційне діяння» із максимальною деталізацією різних варіацій складів злочину.

Що стосується узгодження практичних аспектів міжнародної та національної практики в системі забезпечення реалізації права особи на справедливий судовий розгляд в контексті виконання судових рішень, слід акцентувати увагу на неефективність роботи вітчизняної виконавчої служби та фактичну відсутність дієвих механізмів виконання рішень ЄСПЛ на території України. Справа в тому, що право на справедливий судовий розгляд не обмежується формальним доступом особи до судової інстанції, а полягає в отриманні практичного (матеріального) результату від відстоювання порушених прав. Тому вкрай важливо, щоб відбувалося швидке виконання рішень суду в повному обсязі. Окрім вирішення суто матеріальних питань забезпечення діяльності системи виконавчої служби, потребує уваги подолання правових та інституційних протиріч при виконанні рішень суду у випадках їх екстериторіальності. Подолання проблеми взаємодії виконавчої служби України із європейськими аналогами повинно бути перенесене спочатку на рівень міждержавного політичного діалогу. Вже виходячи із досягнутих домовленостей повинна відпрацьовуватись практична модель взаємодії, після чого мають бути підписані галузеві меморандуми, протоколи та інші документи, які б регулювали різні аспекти виконання екстериторіальних судових рішень.

Вітчизняне виконавче законодавство містить окремі норми щодо міжнародного співробітництва, але окрім екстрадиції належної теоретико-методологічної розробки інші форми співпраці не отримали. Це створює проблеми із визначенням юрисдикції органів служб що забезпечують виконання рішення суддів вже на рівні передачі виконавчих документів на виконання. Таким чином, вбачається цілком логічним поряд із Конвенцією Ради Європи яка регулює діяльність ЄСПЛ прийняти таку ж конвенцію про створення загальноєвропейської структури, яка б забезпечувала виконання рішень ЄСПЛ, в тому числі і шляхом делегування частини власних повноважень аналогічним інституціям на рівні кожної держави.

Висновки. Досягнення Україною європейських та світових стандартів демократії, формування дієвого громадянського суспільства, створення ефективної інституційної основи державно-публічного управління – все це на пряму залежить від спроможності влади забезпечити дотримання фундаментальних принципів функціонування демократичної держави. Сучасна ситуація в Україні із забезпечення реалізації особам права на справедливий судовий розгляд потребує проведення низки суспільних трансформацій, зокрема: судової реформи; реформи системи виконання судових рішень; зміщення ціннісних орієнтирів в процесі нормотворчості тощо. В кінцевому результаті все це покликане на забезпечення узгодженості теоретико-методологічних та практичних аспектів міжнародного та національного регулювання права на справедливий судовий розгляд та на підвищення ефективності виконання судових рішень, в том числі і міжнародних судових інстанцій на території України.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

4. Европейский Суд по правам человека. Статистика ЕСПЧ за 1959–2014 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europeancourt.ru/statistika-evropejskogo-suda>

5. Лемешко Ю.Н. Реализация международно-правовых стандартов прав человека в национальном законодательстве и на практике / Ю.Н. Лемешко // Проблемы эффективности международного права. Материалы научно-практического круглого стола 4 квітня 2014 року. – Х. : ФОП Бровін О. В., 2014. – 117 с. 54-59

6. Ляхвіненко, С. М. Реалізація національним законодавством України міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини / С. М. Ляхвіненко // Особистість. Суспільство. Право : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами Міжнар. наук. практ. конф., присвяч. 10-річчю Полт. юрид. ін.-ту . Полтава, 15 берез. 2012 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад.. У-ни ім. Я. Мудрого», Нац. акад. прав. наук У-ни, Полтав. юрид. ін.-т., НДІ держ. буд-ва та місц. само вряд. – Х. : Точка, 2012. – С. 431-434, с. 431

7. Техніко-юридичні методи узгодження національного і міжнародного права // Збірник наукових праць АПУ. – К.: Академія прокуратури України, 2009. – 400 с

8. Тобота Ю.А. Категорія «справедливий судовий розгляд» у рішеннях Європейського суду з прав людини: поняття та критерії / Ю.А. Тобота // Проблемы эффективности международного права. Материалы научно-практического круглого стола 4 квітня 2014 року. – Х. : ФОП Бровін О. В., 2014. – 117 с. – С. 90-94

Проблемные аспекты согласования международного и национального регулирования права на справедливое судебное разбирательство

Проведен анализ соотношения реализации права на справедливое судебное разбирательство на международном и национальном уровне.

Определены основные проблемы гармонизации законодательства Украины с международными нормами в аспекте обеспечения права на справедливое судебное разбирательство.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, справедливое судебное разбирательство, рецепция, ратификация, судопроизводство, судебная система.